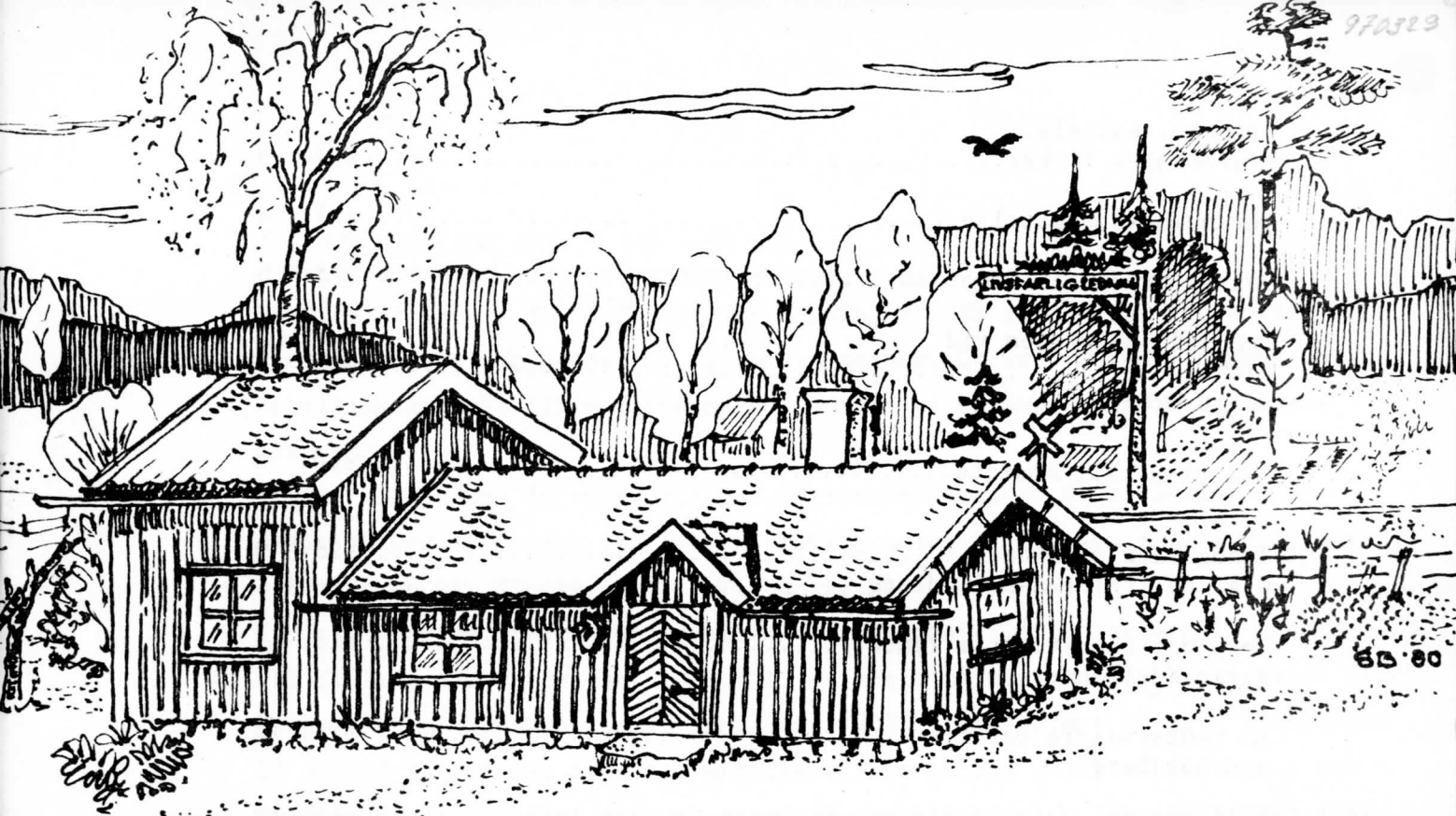

FRISTADSBYGDEN 1980

GAMMALT OCH NYTT – FRISTADS HEMBYGDSFÖRENING

Vid Fristads Hembygdsförenings
Femårsjubileum den 18 april 1979

Mina damer, mina herrar! Talet
skulle enligt önskan ske per vers!
Jag har pinats smått i diktarkvalet.
Tänk om kanske över hundra "pers"
synar orden, granskar talet
noga, kors och tvärs?

Tröst jag sökt och fått i "Fristadsbygden",
som jag lusläst sida upp och ner,
ty den tidningen avspeglar trygg den
bindning minnets många märken ger
mellan det som skett en gång och
det som alltjämt sker.

Vårens smil i mjugg kring Ekalyckan
lugnat mej och vid vårt Klockarbol
vinterns frusna gumma kastar kryckan
snart, drar på sej vårens gröna kjol
för en gammal, folkligt munter
dans, som tråds i sol.

Fristads Hembygds-gille har den äran
på sin allra första femårsdag!
Vårens vindar spelar på begäran
en fanfar på vars och ens förslag
men jag undrar lite stillsamt
bara, lilla jag:

Bör ej styrelsen i dag bedövas
med en riktigt rungande applåd
för den vakthållning, som ivrikt övas
kring de gamla minnenas förråd?
Nog är det på många sätt en
ljuvt behagfull nåd

om bland oss som bor i dessa trakter
många bjuder stånd mot glömskans gift,
ty förgängelsens moderna makter
hotar hårt förflutenhetens skrift
och ett folk som saknar minnen
blir ett folk på drift.

Hand i hand i mycket djuptänkt mening
bör vi färdas än en femårstur
och i denna hembygdens förening
vårda känslan för lokal kultur.
Detta önskar jag med denna
vardagsversfigur!

Sven Sixten
79-04-18

Stöd hembygdsrörelsen!

Årsmöte. Kallelse.	
Ordföranden tycker.....	sid. 3
Verksamhetsberättelse.....	sid. 4
Valter Fridén In memorian.....	sid. 6
Den blå ädelstenen vid bäcken.....	sid. 7
Bengt Ekberg	
Kallelse till årsmöte.....	sid. 8
Trädgården på Lida.....	sid. 9
G.A. Westfeldt/A-R Sandberg	
Torp och backstugor i Tämta.....	sid. 11
Karin Kjellander	
En mångsysslare berättar.....	sid. 12
A-R Sandberg	
Fristadsorkester med anor.....	sid. 15
Bertil Rydin	
Då Borgstena drabbades av predikosnuvan.....	sid. 20
S-E Gustavsson	
Något om torpens historia.....	sid. 21
Stig Flyckt	
Limerickar.....	sid. 23
Påtorps Gård.....	sid. 24
Ann-Britt Boman	
Elfsborgs läns folkhögskola 100 år.....	sid. 27

utgiven av Fristads Hembygdsförening

Redaktionskommitté: Birgitta Andersson, Ann-Britt Boman,
Sven-Evert Gustavsson

Ansvarig utgivare: Waldemar Johanneson

Adress: FRISTADSBYGDEN
Fristads Hembygdsförening
Box 5
513 00 Fristad

Postgiro: 73 52 05 - 7

Medlemsavgift: 20 kr för enskild medlem, 30 kr för familj.

Med detta nummer följer inbetalningskort för medlemsavgiften. Vi hoppas att Du betalar in den så fort Du kan.

Redaktionskommittén tar tacksamt emot bidrag till nästa nummer av tidningen. Har Du några gamla tidningsurklipp, anteckningar, brev etc är vi intresserade.

Ett arbetsår har gått - ett nytt kommer!

=====

För tredje året i följd föreligger FRISTADSBYGDEN färdig att sända till våra medlemmar och gynnare i olika sammanhang. De två tidigare numren har blivit mycket välvillig mottagna och hoppas vi så även skall ske i fortsättningen.

Vi kan glädja oss åt en ny vinjett. Fristadstecknaren Sture Bergsten har varit vänlig och hjälp oss med en trevlig teckning av våra små "skyddislingar" - Ekalyckan och Klockarebolet. Vi tackar honom för det!

I övrigt har vår redaktionskommitté varit mycket flitig och erhållit ett såväl fylligt som intressant innehåll. De skall således också ha ett varmt tack! Vi har kunnat konstatera att "FRISTADSBYGDEN" inte enbart är ett "lokalorgan". Då och då ringer det trevliga människor från skilda delar av vårt land och önskar få sig tillsänt ett och annat ex. av vår tidning. Kanske är det f.d. fristadsbor, kanske hembygdsvänner, kanske samlare av bygdelitteratur. Vi känner oss smickrade och inspirerade av deras intresse för vår publikation.

Det gångna året har för Fristads Hembygdsförening varit ett arbetssamt och bra år. "Lellemarten" i början av december gav oss god ekonomisk hjälp till fortsatt restaureringsarbete på och vid våra stugor. Tack för den hjälpen! Våra önskningar inför det kommande året är främst: flera medhjälpare, som på ett aktivt sätt vill "ta ett tag". Vi behöver hjälp med skötseln av den yttre miljön kring stugorna också t.ex. Vi behöver studieledare och gruppleadare, gammaldansledare och musikanter, hembygdsvänner och organisatörer. Alla ni som vill och kan hjälpa till - KOM MED! Det är ett trivsamt och glatt arbete!

Den 24 maj 1980 - på självaste pingsafton - står Fristads Hembygdsförening som värd för två prominenta organisationer. Det är gamla ärevärdiga Västergötlands Fornminnesförening och Borås och Sjuhäradsbygdens Kulturhistoriska Förening som förlagt sina årsmöten till Fristad. I den förra organisationen är välkända f.d. riksdagskvinnan och rektorskan Eva Åsbrink ordf., i den senare kommunalrådet Axel-Uno Nylander. Kyrkans Hus i Fristad har välvilligt ställt lokaler till förfogande sedan Folkhögskolan avvisat vår framställning om att få använda deras resurser.

Vi hälsar alla medlemmar och intresserade i dessa båda föreningar välkomna till Fristad den 24 maj och skall försöka på bästa sätt ordna för dem! Att våra egna medlemmar är välkomna behövs väl inte påpekas! Vi behöver mycket hjälp av er den dagen! "Gästerna" kommer att beredas möjligheter att bese "Klas Olofssonsrummet" i Fristad, Kröklings hage samt Tekomuseum i Borås.

Kom och var med i vården av vår hembygds värden!

Waldemar Johanneson

Årsberättelse för Fristads Hembygdsförening verksamhetsåret 1979 - 1980

Föreningen hade vid verksamhetsårets utgång 330 medlemmar.

Under det gångna året har styrelsen haft följande sammansättning:

Waldemar Johanneson, ordf	Lennart Svensson	Suppleanter:	Lars Johansson
Stig Flyckt	v ordf Eivor Skoglund	Tage Alänge	
Folke Andersson	sekr Ann-Britt Boman	Sven Sixten	
Göran Bördin	kassör Anders Björkqvist	Birgitta Andersson	
Bengt Ekberg		Lars Karlsson	

Arbetsutskott: W. Johanneson, Stig Flyckt, F. Andersson, Göran Bördin.

Verksamhetsledare: Lars Karlsson, Lars Johansson.

Redaktion för "Fristadsbygden": B. Andersson, A-B Boman och A-R Sandberg.

Revisorer: Sune Johansson, Arne Rydfalk med O. Toftby och R. Ekström som suppl.

Valberedning: Folke Holm, Gösta Lengberg och Vera Karlsson.

Styrelsesammanträden: 18/4, 1/10, 20/10, 12/11 1979 - 31/1, 5/3 1980.

18/04 79 Årsmötet fick en högtidligare utformning än tidigare, då föreningen nu firade sin 5-åriga tillvaro. Fristads orkesterförening under ledning av Ragnar Nilsson inledde med ett uppskattat halvtimmasprogram, och därefter framförde kyrkoherde Sven Sixten en prolog i anledning av föreningens högtidsdag. (Prologen återfinnes på annan plats i denna tidning). Så följde hälsningsanförande av ordf, varefter han gav en kort historik över föreningens tillblivelse och verksamhet under de gångna fem åren. - Huvudtalare vid årsmötet var ordf i Västergötlands Hembygdförbund, Berit Hange-Persson, som höll ett instruktivt föredrag om hembygdsvården och dess organisation lokalt och på riksplanet.

30/04 Våren hälsades traditionsenligt på Valborgsmässoafton vid Hedagården. Där förekom sång av tre körer under ledning av kantor Rune Wennermark, musik av "Musik i Fristad" under ledning av musikledare Jan Rydbäck samt tal till våren av pastor Bertil Carmesund. Slutvinjett: Majbrasa och fyrverkeri.

07/05 FHF och Fristads MHF arrangerade tillsammans ett hembygdsrally med start och mål vid Idrottshallen. Banan, som var ca 5 mil lång, hade lagts så, att några kulturhistoriska platser passerades, varvid deltagarna kunde få en demonstration av medlemmar ur FHF.

13/05 En samorganisation för de 15 hembygdsföreningarna i Borås kommun bildades vid ett möte på Förläggargården Fällhult i Ramnaparken. Ordf i denna organisation blev ordf i FHF Waldemar Johanneson.

03/06 Traditionsenligt anordnades en tipspromenad på pingstdagen. Starten ägde rum vid Klockarebolet. Ett 70-tal personer deltog.

10/08 Valter Fridén död. Minnesruna på annan plats i denna tidning.

13/08 Gatukontoret utförde under tiden den 10/8 - 13/8 anslutning av vatten och avlopp till Klockarebolet. Kostnaderna för detta arbete har bestritts av Fastighetskontoret, vilket hembygdsföreningens styrelse tacksamt noterar.

- 17/08 79 FHF mottog tacksamt ett bidrag på 2000 kr av Borås kommun.
- 17/09 Föreningen mottog av Waldemar och Barbro Johanneson en mycket vacker kista och en liten fin soffa med lock. Styrelsen framför ett hjärtligt tack.
- 20/10 FHF erhöill som gåva av pensionerade skomakarmästaren Ernst Karlsson. Skogsdal, hela hans skomakeriutrustning - verktyg och maskiner. Styrelsen framför föreningens hjärtliga tack för gåvan. - Samma dag mottog föreningen också en gammal järnspis från framlidne Gunnar Flobergs hem Stamparetorpet.
- 03/12 Fristads Rör AB utförde installationen av vatten och avlopp i Klockarebolet. Därmed är restaureringsarbetet i stort sett fullbordat.
- 08/12 "Lellemarten" blev en succé både publikmässigt och ekonomiskt. De täckta salustånden mellan stugorna var en nyhet för året och bidrog mycket till att underlätta försäljningen, i synnerhet som publiken var mycket talrik. Björn Pettersson underhöll liksom vid "Lellemarten" 78 med folkmusik på fiol, och Sven Sixten höll ett mycket roligt tal på västgötadialekt. Behållningen blev 6800 kr. - Lagom till "Lellemarten" utkom också en liten skrift om de gamla stugorna med titeln "Ryggåsstugorna i Fristad och deras innebyggare. En historisk sammanställning av Folke Andersson". Boken kostar 10:- kr och finns att köpa hos Waldemar Johanneson och F. Andersson.
- 04/01 80 FHF har genom Waldemar Johanneson avgivit ett utförligt remiss-svar ang. "Planutredning för Skogsryd-Frufällan-Skalle-områdena mm". För närmare studium hålles detta tillgängligt hos ordföranden och sekreteraren.
- 06/01 På Skara Museum förvaras ett skulpturverk i ek (Herdarnas tillbedjan), som ingått i ett altarskåp från Fristads medeltida kyrka (som 1850 ersattes med den nuvarande kyrkan). Skulpturen har daterats till 1400-talet. FHF har genom museet fått inköpa 500 st vykort med ovan nämnda skulptur som motiv. Dessa vykort erbjuds nu allmänheten. Försäljningspriset är preliminärt 2 kr per st. De kan köpas hos W. Johanneson och F. Andersson.
- 06/03 Föredrag av Thomas Billig om "Medeltida kyrkor i Västergötland". Lokal: Kyrkans hus. Musik utfördes av Rune Wennermark och Waldemar Fransson.
- Angående föreningens ekonomiska ställning hänvisas till revisionsberättelsen.

Aktuella arbetsuppgifter under det nya verksamhetsåret: 1. Ånskaaffande av ett lämpligt uthus. 2. Iordningställande av tomten kring stugorna. 3. Restaurering av Ekalyckan. Det är vår avsikt att Ekalyckan i framtiden skall fungera helt som museum, varför interiören skall återföras till tidigt 1700-tal.

Styrelsen vill till sist tacka all medarbetare för goda arbetsinsatser och för gåvor av olika slag och vädjar till medlemmarna att ställa sina krafter till förfogande även under kommande verksamhetsår.

För styrelsen

Waldemar Johanneson
Ordförande

Folke Andersson
Sekreterare

V a l t e r F r i d é n

In memoriam

Valter Fridén, en av Fristads Hembygdsförenings trägnaste och kunnigaste medarbetare, har gått ur tiden (10/8 1979).

Han föddes 1903 på sin fädernegård Svenstorp, som gått i arv i släkten sedan 1720. År 1938 övertog han driften av gården. Vid sidan av sin gärning som lantbrukare gjorde han stora insatser inom jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse och inom bondeförbundets resp. centerpartiets organisationer. I Fristads kommun hade han flera förtroendeuppdrag. Han var bl a ledamot av kommunalfullmäktige och kommunalnämnd i många år.

År 1966 frånträdde han sin gård och överlät den till sonen Stig. Därigenom fick han tid att ägna sig åt sitt stora intresse: historisk forskning främst rörande den egna socknen. De stora kunskaper han ägde på detta område och hans fantastiska personkännedom utgjorde en rik tillgång för hembygdsföreningen. Under flera år studerade han de gamla knektarna och knektatorpen och överlämnade som gåva till hembygdsföreningen en sammanställning av Älvsborgs regementes rullor för Vedens härad från 1685 till 1905. Detta arbete kommer säkerligen att bli till stor hjälp för framtida forskare. Han intresserade sig också mycket för emigrationen till Amerika från Fristads socken och gjorde för hembygdsföreningens räkning ett utdrag ur Fristads Utflyttningslängd 1850 - 1927 för personer, som begärt utflyttningsbetyg till Amerika.

På förslag av Valter Fridén beviljade Fristads Sockensamfälligheter vid sitt slutsammanträde i november 1975 ett bidrag på 3000 kr till Fristads Hembygdsförening att användas för iordningställande av minnestavlor, som skulle uppsättas vid de gamla torpen. Under ett par års tid var Valter Fridén också den ledande vid detta arbete. Utan hans lokalkännedom hade det blivit mycket svårt att återfinna många gamla torpställen.

Personligen minns jag Valter med glädje och tacksamhet från de många exkursionerna, då dessa tavlor uppsattes. Det var en upplevelse att få höra honom berätta om de människor, som en gång bebott dessa gamla torp - om deras kamp för uppehållet - om de stora barnkullarna och de långa dagsverkena.

Må Valter Fridéns helhjärtade insatser för hembygden inspirera oss till fortsatt arbete i hans anda.

För Fristads Hembygdsförening

F o l k e A n d e r s s o n

DEN BLÅ ÄDELSTENEN VID BÄCKEN

Min hage är full av minnen och överraskningar. Överraskningar som den där kalla och grå novemberdagen; man kände sig som ett med det där ruggiga och trista runt omkring sig. Jag stod och såg ut över dammen vid en av de större bäckarna som kommer inne från hagen. Då kom det nere från ån helt plötsligt ett gällt fågelläte som jag aldrig hört förr. Alldeles förbi mig kom en liten underlig fågel och slog till på en gren bara ett par meter bort. Det var en av vår fågelfaunas vackraste representanter. För första gången gjorde han dammen den äran.

Som en liten blåskimrande ädelsten satt han och gungade på grenen, kungsfiskaren. Det var verkligen en sådan som i några andlösa sekunder slösade med hela sin färgprakt. Så var han med ens borta. Men det var som om den lilla fågeln skapat om hela den trista dagen.

Som en vacker och färgglad tavla som lyser upp en grå vägg. Men blev det inte i alla fall något överkligt över stunden? Var inte den lilla fågeln avsedd för varmare trakter än våra, här skulle snart naturen bli för hård och grym.

Det skulle varit en svart och mäktig gammaltupp som på kupade vingar kommit från tallarna på den andra sidan och flugit så nära att jag kunnat se in i det outgrundliga fågelögat, ögat som återspeglade storskogens innersta hemligheter.

Kvarnvägen förbi hagen har inte alltid gått som nu. För länge, länge sedan - på den tiden då knirkande oxkärror sökte sig till kvarnen med mæld - tog den upp till vänster genom den vackra ekhagen och förbi den lilla gården högt däruppe på berget.

Då var hets och jäkt ett okänt gissel. Då berättades det nyheter i den lilla trånga kvarnkammaren och kom man då långt borta från de avlägsnast belägna gårdarna uppe vid mossen och det blev milen hem, kanske man sov över natten. Men nya tider kom, den gamla vägen rätades, det gamla skovelhjulet försvann och ersattes med kraftiga turbiner som gav både kraft och energi. Den gamla stendammen försvann också och ersattes med en av betong.

Alla gamla kvarnar har dock något av ålderns mystik över sig. Går man själv och maler en natt så är det som om för länge sedan tystnade röster på nytt börjar viska och berätta. Som om de gamla väggarna sugit åt sig alla de historier och förtroenden som vid långa väntetider byts ut man och man emellan. Det knäpper och knakar överallt. Man får en känsla att man i varje fall inte är ensam. Kusligt blir det inte heller, snarare tycker man att så skall det vara i en gammal kvarn.

En väg, ett stycke hagmark, ett vattendrag, en gammal kvarn! Alla upplever vi det olika, och likväl är det ursprunget vi möter här. De första människorna sökte sig upp efter älvarna, gångstigarna växte till vägar, beteshagar danades och så kom de första enkla småkvarnarna till för spannmålet, forsen blev den första kraftkällan.

Nu ändrar vi våldsamt om i det naturen har skapat, till det bättre eller sämre får vi se. Men kanske är det just för förändringarnas skull, för det som vi utplånar, ödelägger, som allt fler av oss nu börjar få upp ögonen för vad vi håller på att förlora. I allt större skaror söker vi oss också tillbaka till naturen, till blommorna, sjöarna, skogarna. Är det inte i känsla av att vi håller på att förlora något väsentligt som detta sker? Alla har vi väl en barndoms hage som vi bär med oss som minne, erfarenhet, kanske styrka och tröst genom livet. Jag tror att det är detta som just nu håller på att ta sig uttryck bl.a. i ett allt intensivare naturvårdsarbete i våra bygder. I dessa finns plats för alla som vill hjälpa till och värna sin hembygds hage, sin barndoms hage!

Bengt Ekberg

KALLELSE
till
ÅRSMÖTE

Årsmöte med Fristads Hembygds-
förening hålles onsdagen den
16 april kl. 19 i Kyrkans hus
Fristad.

- Musikprogram
- Årsmötesförhandlingar
- Underhållning med sång och
historier på hälsingemål av
WIRAN JOHANSSON från Ljusdal.

Kaffeservering

MÖT UPP! ALLA VÄLKOMNA!

Styrelsen

Fristado
Rör-El AB

033/603 96, 604 96

TRÄDGÅRDEN PÅ LIDA

Om du någon gång tar en promenad på västra sidan av Öresjö finns det anledning att söka sig upp mot Lida. Här ligger två högt belägna gårdar på 250 meters höjd över havet. Utsikten är betagande, nere i dalen glittrar Öresjö, på andra sidan ligger Sparsör med sin villabebyggelse och på avstånd skymtar några gårdar uppe i Gingri.

Hade du sökt dig hit vid sekelskiftet var det inte bara utsikten, som lockade. På den tiden prunkade Lida, här fanns en trädgård med massor av fruktträd och blommor. Det var trädgårdsmästare Johan Andersson, som 1885 byggde huset och anlade odlingarna. Huset är ännu bebott av Allan Johansson.

Trädgården ligger söder om stugan, och lite högre upp i sluttningen låg fruktträdgården. En köksträdgård med växthus tillhörde också Lida.

Fram till 1966 stod en ladugård väster om stugan. Grusgångar, prydliga gräsmattor och välansade rabatter med blommor av alla de slag gjorde Lida till en verklig oas uppe på höjderna ovan Öresjö. Vilka träd, örter och buskar mötte då den intresserade besökaren och vad möter man idag? Förutom äppelpäron-körsbärs- och bigarråträd fanns ett valnötsträd och två akasior, men de stränga 40-talsvintrarna klarade de ej. Murgrönan gick samma öde till mötes. Kaprifolen möter vi idag, och i en rabatt söder om huset solstjärnan. Växten är vanlig runt omkring gården och förekommer på flera håll i bygden. Det finns anledning att tro att solstjärnan just har Lida som ursprung. Flera mycket mäktiga träd växer ett stycke från huset. Ett praktexemplar av blodboken står här tillsammans med rönnspirea och surkörsbär. Hassel, syren och sibirisk ärtbuske är exempel på buskar, som trivs här. Bland övriga träd söder om huset lägger man märke till en jättelik europeisk silvergran och ovanför denna en trädform av hagtorn tillsammans med några spireaarter, svarta vinbärsbuskar och druvfläder. En annan utländsk gran reser sig där, nämligen den höga douglasgranen, som är Nordamerikas viktigaste timmerträd. Granen är vanlig som parkträd i södra Sverige.

Den allt iögonfallande delen av det mäktiga buskaget söder om huset är utan tvekan två slidearter (pilörtsläktet). Likt mäktiga bambusnår växer de båda arterna här och förkväver annan växtlighet. Den ena av dem, jätteslidet, kan bli 4 meter högt. Framför mig har jag ett hjärtformat blad, som på det bredaste stället mäter 27 cm och har längden 31 cm. Samma växter återfinns på flera ställen i trakten, bl.a. på det gamla ödatorpet Lövåsen, en knapp kilometer nordväst om Lida.

Johan Andersson hade också en fin örtagård, där rosor, liljor, edelweiss och flox trivdes. Även Sveriges sällsyntaste gräs, fjädergräset, lär ha vuxit här.

Många arter har p.g.a. igenväxningen försvunnit, men fortfarande växer fingerborgsblomman, smörbollar, vintergröna, hässleklocka, nässelklocka, blåsippa, vårlök och ormbär för att nämna några arter.

Trädgårdsmästare Andersson anlade också en trädgård till en av sina döttrar. Han kallade den för Karins trädgård. Karin Andersson svarar för en del av uppgifterna i artikeln. Av de arter, som växte här då återfinns inte många idag, men i ängsmarken har porslinsblomman förvildats, och fläckigt nyckelblomster, "fattigmansorkidéen", växer där fortfarande tillsammans med rödfibblan och ormröten. En nyligen anlagd körväg har visserligen påverkat ängsvegetationen, men man kan fortfarande glädjas åt den rika blomsterprakten, framför allt under försommaren. Bland fruktträden på Lida växte en päronsart, som livligt uppskattades. Det var de s.k. hallvikspäronen, som härstammade från Hallvik, ett grannställe till Lida.

Ett stycke från gården rinner Kvarnbäcken ned mot Öresjö. I dalgången här anlade trädgårdsmästaren en "bergaträdgård", där skuggälskande växter kunde trivas. Pingstliljor, snödroppar, Scilla, vintergröna växer här tillsammans med kaprifol och olvon.

Av den gamla trädgården på Lida återstår inte mycket. Den forna idyllen får vi bara tänka oss, och idag kan vi bara njuta av den till en liten del. Naturen håller på att ta tillbaka, vad den en gång fick släppa till.

När Johan Andersson gick ur tiden 1904, såldes stället efter några år. Förfallet började, men Lida är trots det värt ett besök och de växter, som står kvar får utgöra ett prov på vad sekelskiftets trädgårdar odlade.

A-R Sandberg

Källa: "Den förvildade trädgården på Lida" G A Westfeldt

Hembygsrally

Söndagen den 11 maj 1980 anordnar Fristads Hembygdsförening och Fristads MHF-avdelning i likhet med föregående år ett hembygsrally genom vacker vårnatur. Vi får under en biltur bekanta oss med sevärdheter i Fristadsbygden. Starten sker kl. 13.00 - 15.00 från parkeringsplatsen vid Idrottshallen.

TORP OCH BACKSTUGOR I TÄMTA

Sedan ett par år tillbaka har vi i Tämta arbetat med inventering av torp och backstugor. Det har varit ett tjugotal deltagare, uppdelade på två grupper. Under sommaren har vi haft gemensamma vandringar och försökt leta fram resterna av husgrunder, brunnar och källare. Källaren, eller gropen där den har funnits, är ju ofta det enda som återstår. Det finns mycket få "levande" torp här i Tämta, de flesta är så gott som utplånade. Vi har besökt landsarkivet i Göteborg vid flera tillfällen och genom husförhörlängder-födelse och dödböcker försökt följa torpens innebyggare så långt tillbaka i tiden som vi kunnat.

Hitintills har vi funnit ett femtiotal torp och backstugor, de äldsta från tidigt 1700-tal. Ödekvärn vid vägen Tämta-Borgstena och Sjöbo och Lubo vid Ekarebo är bland de allra tidigast bebyggda torpen. De som bröt mark vid Ödekvärn var Håke Andersson och hans hustru Maria Andersdotter. De var båda födda i början på 1700-talet. Vid Ödekvärn fanns senare både kvarn och såg. Torpet var bebott till 1890-talet.

Den förste torparen på Sjöbo som vi funnit i kyrkböckerna var Olof Andersson född 1705 och hans hustru Berta Persdotter född 1725. Det torpet fanns kvar till omkring 1900.

Lubo, vid vägen Tämta-Vesene, har också varit bebott tidigt. Anders Andersson född 1705 och Kristin Andersdotter född 1688 är de första vi funnit där. Det är också flera torp som varit öde sedan början av 1800-talet.

Vi har ju bara kommit en bit på väg och det finns mycket kvar. Bland annat skall vi försöka få upp skyltar vid alla torp och backstugor.

Vi har fått en inblick i den tid som nu ibland brukar kallas "den gamla goda", men för många som då levde istället var en hård och ond tid. Det är många livsöden vi fått möta i de kortfattade anteckningarna i kyrkböckerna. För människorna i torpen och backstugorna var livet ofta en kamp för att överleva och ändå kanske det till sist blev som skrivits om en torparens änka i slutet på 1700-talet:

"Sjuklig och utfattig, bäres omkring från gård till gård på socknen".

Karin Kjellander

EN MÅNGSYSSLARE BERÄTTAR

- Besök på cirkus och tivoli har alltid roat mig. Jag såg föreställningar i Borås på trettio-talet, som varade över tre timmar. En gång gästades Fristad av ett kringresande tivoli. Lindansaren tränade och flera av oss ungdomar blev intresserade. Ja, även vi försökte gå på lina.

Det är Waldemar Fransson, genuin fristadbo, som berättar. Han är född 1918 i Elvidelund, men så småningom flyttade familjen till Påtorp, där fadern var statare i två år. Omkring 1930 flyttade familjen till sitt nyuppförda egna hem Furudal, ett ställe som än idag bebos av Waldemar F. I grannskapet ligger hembygdsföreningens båda stugor.

Mångsysslaren Fransson har haft många strängar på sin lyra. Se bara här: kopparslagare-plåtslagare-musiker-musiklärare-fotograf-instrumentreparatör-kompositör.

Trettio-talets kriser fick Waldemar kännas vid och de arbeten, som erbjöds fick man ta. Lärlingsjobb vid Elmgrens kopparslageri i Borås var det första. Det var ett tungt arbete för en fjortonåring, i all synnerhet då man fick göra grovsysslorna. Arbetena kunde växla från jobb inne i verkstaden och snöskottning på tak till detaljarbeten på Kinnarumma kyrka. Efter nio år där blev det plåtslageri, som Waldemar hamnade på, men alltmer funderade han över att på heltid ägna sig åt musiken. Redan som åttaåring hade han spelat med i missionskyrkans orkester. Lektioner på fiol hade han fått av Harry Dahlquist i Gingri. Det var en trevlig tid för den unge musikern.

Hantverkståget i Borås 1933. Sittande med träklubba i handen kopparslagarmästare Elmgren. Stående på flaket i mitten William Sandberg, Fristad. Till höger om honom Waldemar Fransson.

Det blev musik för hela slanten och nu lärde sig Waldemar att spela blåsinstrument. All fritid satsades på musik, och många orkestrar och musikkårar kom han att tillhöra, t.ex. Fristads blåsorkester, Fristads stråkorkester, Väveribolagets musikkår, Elfsborgsorkestern m.fl. Dansmusik spelade Waldes kapell på Skalle dansrotunda. Tidvis var han musiker på heltid.

Fristads blåsorkester 1935. I mitten sitter ledaren musikfanjunkare Anders Gustavsson.
Stående andra från höger Waldemar Fransson.

I kompanjonskap med innehavaren av Musiklagret på Österlånggatan i Borås började Waldemar reparera och renovera instrument. Detta var 1944. Hantverksskickligheten kom väl till pass, när det gällde att laga instrument. Spela på dem kunde han ju redan.

Musiklärarens arbete prövade W. 1949. I studiecirkclar och i folkskolan skulle de som önskade få lära sig spela enligt den s.k. mandolin-violinmetoden. Även blåsinstrument kunde fristadseleverna välja, och många är väl de som fått sina första lärospån av Waldemar Fransson.

- Verklig kontakt med cirkuslivet fick jag som cirkusmusiker och kapellmästare på Zoo cirkus somrarna 1954-56. Jag skrev kontrakt med Trolle Rhodin. Cirkusturneéerna runt om i landet samt i Finland har särskilt etsat sig fast i minnet på mig.

- Andra somrar var jag ute och spelade som restaurantmusiker i Grebbestad och Varberg.

- Några år senare lockade Svenska Riksteatern. I tio år turnerade jag med 15 olika operetter bl.a. Läderlappen, Teaterbåten och Czardasfurstinan. Hösten 1968 var min sista spelsäsong och då stod Annie get your gun på programmet. Då hade jag avverkat 21 turnéer.

Så berättar musikern Waldemar Fransson om sitt liv i orkesterdiket, vilket betydde ett flackande, inte bara inom Sverige utan även i Finland.

Nya arbetsuppgifter väntade. Under en ledig spelsäsong hade han startat Firma Franssons Foto-Musik. Till en början var det mycket fotografering, men det blev allt mer instrumentreparationer. Idag har han fullt upp med att laga och renovera instrument för olika orkestrar runt om i landet.

Fotografen
Waldemar Fransson
i arbete

Musicerandet fortsätter han också. I Borås hemvärns musikkår har Waldemar fått veteranmärke för sitt flitiga och långvariga deltagande. Han är stämledare och klarinettist i musikkåren sedan 1948.

På senare år har även Waldemar börjat skriva musik. Det har resulterat i några marscher och ett par valser. Egna arrangemang till dessa har han också gjort.

Waldemar är sedan många år nykterist och medlem i IOGT-NTO logen Wilhelm Tell i Borås. Redan som liten pojke hade han följt med fadern till den gamla NTO-logen i Fristad, som då var livaktig.

Mångsysslaren Waldemar Fransson är välkänd bland många fristadbör. Kanske har man ställt upp sig framför hans kamera eller fått musiklektioner av honom. Kanske man rent av har dansat till Waldes kapell på olika dansbanor i bygden.

Det är intressant att lyssna på den språksamme Waldemar, och en sak är väl säker - musik det är ett område där han är hemmastadd.

Alf-Rune Sandberg

FRISTADSORKESTER MED ANOR

FRISTADS STRÅKORKESTER VAR I MÅNGA ÅR ETT KÄNT MUSIKNAMN I BYGDEN. DESS EFTERFÖLJARE I DAG ÄR FRISTADS ORKESTERFÖRENING, SOM VID SIDAN AV ANNAN MUSIK I FRISTAD FRAMTRÄDER I OLIKA SAMMANHANG OCH BLIVIT ALLTID KÄND.

Musiklivet i Fristad har anor från den tid då Älvsborgs regemente med sin musikkår var förlagt till Fristads hed och då det musicerades livligt där. I lägerhyddan (gymnastiksalen) var det dans regelbundet varje söndag och då drogs ortsborna dit - framförallt flickorna, som trädde dansen med militärerna och kanske helst de som hade något "streck" på armen. Men det fanns också en dansbana, som låg nära järnvägen ungefär där fastigheten Lägersro nu är. Där samlades som regel mycket folk. En del stod i klungor från de olika byarna, men även från Borås kom många - speciellt flickor. På morgnarna hördes vida omkring reveljen och klockan nio på kvällen var det tapto under marsch på Heden - med ett 20-tal trumslagare i kåren ibland. Så hade musikkåren konserter vid middagstid, och kyrkparaden på söndagarna samlade alltid mycket folk längs vägen.

När regementet flyttat 1914 blev det stagnation i samhällslivet och många saknade militärmusiken. Men det dröjde inte länge förrän några musikaliska fristadsbor gick tillsammans och bildade en liten ensemble. Året var 1916 och detta blev inledningen till Fristads Orkesterförening.

Ensemblen bestod av fem personer - med en mycket ung pianist - Greta Rudin, 14 år! Några instrument köptes gemensamt, bl. a. cello och basfiol.

Artur Nilsson och Carl Andersson spelade fiol. Båda hade spelat många år tidigare, men det var först nu som Carl lärde sig noter. Bröderna Olle och Frans Wassholm, som också musicerat tidigare, tog sig an cellon resp. basfiolen. De hade inte trakterat sådana instrument förut, men man rådde snart bot på detta genom att engagera musikfanjunkaren Martin Häggblad, som lärde dem och övade ensemblen.

Alla var entusiaster och äldst var Carl med sina 32 år. Man ordnade bra arrangemang och det dröjde inte länge förrän en riktigt njutbar musik tonade fram under Häggblads ledning. Greta Rudin som nu - 1979 - är pianist i Fristads Underhållningsorkester, berättar, att ensemblen hade övning varje vecka - i hemmen - och hade verkligt roligt. Efter hand blev de allt bättre samövade och vågade sig på att framträda 1918. Det blev dansmusik första gången men sedan tog den rena underhållningsmusiken över alltmer. Greta minns t.ex. marschern El Capitan och King Cotton av Sousa, valsen Pride of the Ball, Lilla Mormor av Langer och Griegs Ave Maris Stella.

Greta Rudin skaffade sig en gedigen pianoutbildning och har under åren spelat i många olika sammanhang. 1931 gifte hon sig med Artur Nilsson - en av violinisterna i ensemblen. Efter några år flyttade Frans Wassholm till Borgstena och efterträddes då av folkskollärare Gustav Hjelmgren, som alltså tog hand om basfiolen. Hjelmgren var också organist i Fristad, han spelade även piano och fiol och hade elever.

Efter hand kom nya orkestermedlemmar till och man antog namnet Fristads Orkesterförening - en ganska pretentiös benämning kanske, men orkestern stärkte sin position undan för undan och visade sig väl kunna försvara titeln.

Nils Windahl - en ny entusiast

1931 kom en ny ung folkskollärare och kantor till orten: Nils Windahl. Med honom fick musiken i Fristad ett kraftigt uppsving.

Windahl berättar, att det till en början var Carl Andersson som ledde orkestern - stående med sin fiol - men efter några gånger vidtalades Windahl att ta hand om ledarskapet. Orkestern gick under hans ledning snabbt framåt, nya medlemmar kom till och namnet ändrades till Fristads Stråkorkester, som hade sin glansperiod från mitten av 1930-talet och under hela 1940-talet.

Nils Windahl var en eldsjäl inom musiken - med ett starkt temperament som smittade av sig till de andra musikerna och till publiken. Han spelade oftast själv från dirigentplatsen primostämman på sin fiol - elegant och musikaliskt. Windahl framträdde också som solist i olika sammanhang - bl.a. tillsammans med Greta Rudin på piano.

Repertoaren

Särskilt väl kom Windahls temperament till uttryck i stycken som Brahms Ungerska danser, Spökbrigaden och i potpurrierna ur Czardasfurstinnan och Viktorias Husar. Andra nummer ur repertoaren var t. ex. Ouvertyren till Orfeus i Underjorden, Valse Triste och Finlandia av Sibelius, Svenska Folkvisor och danser, samt många marscher, bl.a. Hoch Heidecksburg, Feuert los, Im Heldenkampf och Wien bleibt Wien och valserna Künstlerleben och Frühlingsstimmen m. fl.

Men det spelades också en hel del sakral musik som användes vid de många kyrkokonserter som orkestern medverkade i. Windahl hade ju också hand om kyrkokören och ordnade många konserter - inte bara i Fristad utan även i bygden runtomkring. Då framfördes t.ex. Landkjenning av Grieg med förstmästare Henrik Munthe som barytonsolist, vidare Ave Verum av Mozart och Ave Maris Stella av Grieg.

Vid ett tillfälle - 1934 - medverkade som barytonsolist C.G. Anderholm från Borås bl.a. med en aria ur oratoriet Paulus av Händel och Beethovens lovsång.

Vid skolinvigningen 1939 framförde orkester, kör, barnkör en av Nils Windahl komponerad kantat till text av Gunhild Kjellgren. Sångsolist i ett avsnitt var folkskoll. Åke Alexanderson. Samma år spelade orkestern vid åtskilliga andra tillfällen i Fristad. Bl.a. hade Sjuhäradsbygdens körförbund en musikgudtjänst i kyrkan under ledning av musikdirektörerna V.E. Lundqvist och Verner Ekström från Borås och då medverkade orkestern i hymnen "Dig vare lov och pris" av Ivar Wideén och i ett avsnitt ur oratoriet Simson av Händel. I början av 1940-talet var orkestern med på de soareér som Nils Petzäll ("Böx i Kövra") och John Eriksson ordnade för Finlandshjälpen, vilka arrangemang bl.a. gavs på Borås teater och i Alingsås.

Böx och Mr. Johns turnésällskap inför avresa till en soaré i februari 1940. Det är Böx själv som är iförd trens-coat m. livrem. Tio av sällskapet tillhör Fristads Stråkorkester. Längst till vänster står Carl Andersson (Calle på Älvsborg) och längst till höger Ivar Andersson. F.ö. återfinns bland andra Nils Windahl, Ragnar Bengtsson och Henry Brandt.

Bland andra arrangemang kan nämnas NTO-fest i Borås med Frans Björklund, konserter på Sjö-Gunnarsbo och Västeråsens sanatorier och varje höst Röda-korsbasaren på Fristads Folkhögskola - med mycket folk. 1945 och 1946 spelade orkestern till förmån för efterkrigshjälpen till Finland och Norge, samt vid Nykterhetsfolkets dag - bland annat.

Orkestern hade som regel sina repetitioner i folkhögskolans högtidssal och där fanns många gånger en elev-publik då, vilket måhända inspirerade musikererna lite extra.

Vid vissa tillfällen engagerades enstaka musikanter från Borås och vid folkhögskolan fanns ibland elever och lärare som deltog.

Bland de sistnämnda kan här nämnas österrikaren Josef Graaf och tysken Georg Hahn, båda violinister.

Folkhögskolan var ju för övrigt ett kulturcentrum för bygden då - med en myckenhet musikbegivenheter.

I slutet av 1940-talet var österrikaren H.A. Peter dirigent för Fristads Stråkorkester under en kortare tid men strax därefter dalade musiken i Fristad vad gällde orkestern. Å andra sidan började skolmusiken vid denna tid - på Nils Windahls initiativ - med olika framträdanden så småningom i större och mindre ensembler.

1952 blev Windahl rektor för skolan, som nu tog alltmer av hans tid i anspråk - med följd att det blev mindre musikutövande för honom.

Under 1950- och 1960-talet lyckades Ragnar Bengtson få ihop vad som var kvar av den gamla orkestern jämte en del boråsmusiker som engagerades och man framträdde bl. a. vid några kyrkokonserter. Ibland spelades det också i mindre ensembler och man tänker då främst på rektorsfamiljen Bengtson.

Musiker

Ragnar Bengtson - lärare vid folkhögskolan sedan 1927, sedermera rektor där - blev orkesterns flöjtist i början av 1930-talet och har alltsedan dess varit en sammanhållande kraft inom Fristads-musiken. Hans fru Anna var också orkestern trogen tills 1978 då hon avled. Ivar Andersson spelade orgel och ibland piano, Henry Brandt cello och var vid många tillfällen sångsolist till orkestern. Hans mäktiga barytonstämma klingade i bl.a. "Land du välsignade" och "Det gäller" av Hannikainen.

Bernhard Roswall spelade fiol och ibland alt-fiol, Arnold Karlsson och Gösta Borghed fiol, Torolf Rudin klarinett, Torsten Andreasson basun, Waldemar Fransson slagverk, senare trumpet och klarinett, Hjördis Andersson piano (hon var dotter till förutnämnde Carl Andersson) Artur Hansson trumpet, Bertil

Bengtson klarinett, Ulf Bengtson cello, Stig Bengtson flöjt.

De här uppräknade var alltså med i orkestern vid olika tider men många av dem under en lång följd av år. Olle Wassholm övergav orkestern redan på 30-talet, men Carl Andersson var med till omkr. 1950. Inte mindre än tretton av de gamla orkestermedlemmarna är nu ur tiden. Waldemar Fransson - som tillhört gamla Stråkorkestern - har under 1950- och 60-talet varit yrkesmusiker i ett 10-tal år med engagemang vid bl.a. Svenska Teatern och han har även tjänstgjort som musiklärare i många år i Fristad och Borås. Nu är han klarinettist i Fristads Orkesterförening.

Förnyelse 1970

1970 blev en vändpunkt för musiken i Fristad. Då hade musikfanjunkare Jan Rydbäck redan skördat lagrar med Fristads Ungdomsorkester och han engagerades som dirigent för den nya Fristads Stråkorkester, som fick en god nystart under hans ledning. Det var egentligen Ragnar Bengtsons förtjänst att detta hände. Han hade många gånger förut sökt få liv i orkestern och nu hade det lyckats honom att få ihop dussintalet musikintresserade. Men det var bara fyra kvar av de gamla musikerna - förutom Bengtson själv och hans fru Anna, Waldemar Fransson och Bertil Rydin.

Det blev nu regelbundna repetitioner och snart också framträdanden, bl.a. på Folknykterhetens dag, på Fristadsgården, Solviken och Kommunbiblioteket. Så småningom bildade Jan Rydbäck en ny orkester med enbart blåsare och lämnade då stråkorkestern som fick en ny dirigent: konsertmästare Hans Lundin från Borås orkesterförening.

Även han entusiasmerade deltagarna till ett friskt musicerande, orkestern började bli mera känd igen och det nya namnet Fristads Underhållningsorkester antogs.

Men så blev sällskapet på nytt utan dirigent då Hans Lundin flyttade från orten. Orkestern leddes en tid av musikläraren Björn Pettersson från Borås men sedan 1977 är det Ragnar Nilsson - också han musiklärare - som är dirigent och under hans ledning har Fristads Underhållningsorkester gjort flera uppmärksammade framträdanden - t.ex. på Svarta Örns-ordens sammankomster i Borås, i mässhallen i Göteborg inför stor publik 1978 och på Lorensberg i Göteborg 1979. Under hösten medverkade orkestern vid folkhögskolans 100-årsjubileum och musikgudstjänster i Sandared och Fristad.

Cirkeln slut

Vid årsmötet hösten 1979 bestämdes att orkestern i fortsättningen skall heta Fristads Orkesterförening, vilket alltså är det ursprungliga namnet. Inkl. dirigenten har sällskapet i dag 21 medlemmar, varav 10 violinister, nämligen Folke Thorburn (konsertmästare), Eike Jünke, Erling Eriksson, Margareta Gillbrand, Arne Stern, Hans Williamsson, Ulla Björkman, Linnea Anders-

Sid 19

Genom ett beklagligt fel i tryckningen har en del av texten i "Cirkeln slut" fallit bort. Stycket i sin helhet skall vara:

Cirkeln slut

Vid årsmötet hösten 1979 bestämdes att orkestern i fortsättningen skall heta Fristads Orkesterförening, vilket alltså är det ursprungliga namnet. Inkl. dirigenten har sällskapet i dag 21 medlemmar, varav 10 violinister, nämligen Folke Thorburn (konsertmästare), Eike Jünke, Erling Eriksson, Margareta Gillbrand, Arne Stern, Hans Williamsson, Ulla Björkman, Linnéa Andersson, Gerhard Johansson, Alf-Rune Sandberg och Bertil Rydin (altfiol), Ragnar Bengtsson, flöjt, Bo Munthe, cello, Greta Nilsson, piano, Waldemar Fransson, klarinett och saxofon, Rolf Wihlborg och Lennart Reinholdsson, trumpet, Jan Sundh, basun, Stig Rylander, bas och Sture Carlsson, trummor. Dirigent är Ragnar Nilsson och vice dirigent Folke Thorburn.

Bertil Rydin

Sid 2 Redaktionskommittéen består av: Birgitta Andersson, Ann-Britt Boman och Alf-Rune Sandberg

Då Borgstena drabbades av predikosjukan

På 1840-talet spred sig från Småland en märklig företeelse: den s.k. predikosjukan eller roparerörelsen. Den drabbade oftast mycket unga flickor - 10 till 15 år gamla. Under spasmer, trance eller dylika tillstånd förkunnade de med hög röst och i kraftiga ordalag maning till bot och bättring, revolt mot superi och sedeslöst liv.

Människor drogs i stora skaror till roparna och företeelsen uppmärksammades mycket. Många förklaring till predikosjukan har givits - både då och senare, nu senast i en bok från hösten 1978 av David Carlsson med titeln Roparna.

På sensommaren 1842 hade roparesjukan spridits till Boråstrakten. I Borås Tidning för torsdagen den 6 oktober 1842 kan man läsa en insändare som innehåller åtskilliga meningar. Här kan det räcka med att återge den första, den är lång nog:

"Som den så kallade predikosjukan inom vårt samhälle, här i Borgstena socken, till den grad tagit överhand att flera hundra personer icke allenast om sön- utan ock söckendagar samlas, varigenom icke allenast smitta utbreddes, utan ock allmänna lugnet störes och mången rättsinnig man vid arbetets fortgång ser sig i saknad av både barn och tjänare, få vi undertecknade, alldenstund vid sådana i lag förbjudna sammankomster icke sällan misshälligheter uppstå, anhålla det Herr Befallningsman ville till hämmande av verkliga oordningar, hos Pastorsämbetet i Borås, begära allmän sockenstämma, i vilken varje husfader förbindes att avhålla barn och tjänare från dylika predikobesök."

Insändaren var ställd till Herr Kronobefallningsmannen och stadsfiskalen A. Sjöberg. Den är daterad Afwelstomten den 26 September 1842 och undertecknad av sex personer bl a Nicolaus Andersson, Gustaf Andreasson i Ingeshult och E. G. Belfrage, Kållared.

I följande nummer av tidningen medgav hr stadsfiskalen själv, att han varit initiativtagare till insändaren "för att i samråd med pastor i församlingen söka medelst sockenstämma, utverka några mått och steg, varigenom en gräns kunde sättas för det oskick som genom de bekanta predikomötena stundom uppstår". Pastor har redan gått i författning med åtgärder meddelas det avslutningsvis.

Vilka var de som ropade i Borgstena, hur gamla var de och var bodde de och var höll de till? Ja, därom veta vi intet, ty några detaljer om predikandet i Borgstena får vi inte i BT och kanske inte någon annan stans heller.

Roparerörelsen torde bl a kunna ses som en ungdomsrörelse som föregick läseriet eller den stora väckelsen från mitten av 1800-talet.

Sven-Evert Gustavsson

NÅGOT OM TORPENS HISTORIA

I våra dagar är det liksom inne att ha torpinventering. Intresset för hembygden har på nytt vaknat till liv. Kanske beror detta lite på att de nya kommunerna, som bildades för sex år sedan, gjort att avståndet blivit för stort mellan allmänheten och politikerna. Det är i varje fall trevligt att intresset ökat för hembygden som det gjort. Här i Borås stora kommun har vi nu 13 hembygdsföreningar, och det är ett fåtal socknar som inte har någon hembygdsförening.

Vad menas då med torp och torpare? Ja, sätter man sig ner och tittar i olika fackböcker eller tidsskrifter kommer man fram till att namnet kommer från det tyska "dorf" som betyder by. Det ordet är för övrigt ganska vanligt i de nordiska språken även som ort-namn. Egentligen betecknar det nybygge eller också utflyttargård. Namnet är gammalt och redan på vikingatiden har man mött det. Men våra svenska namn härrör oftast från medeltiden. Ofta har man då ett mansnamn i förleden av ordet t.ex. Erikstorp, Karlstorp, Perstorp och Svenstorp. När vi blev kristnade möter vi kristna namn i ord som Marietorp eller Margaretetorp. Ganska ofta kan namnet åsyfta terrängförhållanden, t.ex. Dalstorp, Åstorp och Höjentorp. I våra sydligaste landskap liksom i vårt södra grannland möter vi ofta namn som Ny-rup, Svensrup, Byrup etc. Här i Sverige har vi även -arp och -orp, exempelvis Boarp, Bondarp, Nyarp, Toarp och Gunnarp. Ja, här finns exempel i det oändliga.

Med torp avsågs i början en gård, eller byggnad. I en del landskap kunde det vara en hel liten by, och ser vi i danska böcker avsågs troligtvis, i varje fall under medeltiden, ett torp vara ett från byalaget utflyttat särskilt litet byalag.

I de olika svenska landskapslagarna är torp en motsats till byn eller byarna. Det är en enstaka fastighet, ett ensamt hus, till skillnad från byn, där det avses flera gårdar eller fastigheter. Ett torp var förmodligen ett nybygge på en allmänning.

Under 1500-talet fick torpet en ekonomisk betydelse på ett annat sätt. Det var stort nog att åsättas ränta till kronan men för litet att vara i mantal. En torpare skattade under 1600-talet oftast en $\frac{1}{4}$ mot en hel bonde. Större torp kom mot slutet av detta århundrade att sättas i mantal och blev på kuppen hemman. Ständigt har nya former av torp uppkommit, många på allmänningarna men också i häradernas kronoskogar, där de kallades kronotorp. På allmänningarna var det ofta hantverkare av olika slag som kanske själva eller med släktingars hjälp byggde ett nödtorftigt hus. Det var snickare, skomakare, skräddare etc. Då förbud rädde mot minskning av den skattskyldiga jorden, var det inte särskilt vanligt med självständiga torp.

Vanligare blev torp som inbegreps i hemmanets skattetal.

I samband med indelningsverkets införande under 1680-talet kom att på ro-tehållarens hemman uppföras mellan 20.000 och 30.000 soldat- eller knekt-torp. Det var under kung Karl XI:s regeringstid som indelningsverket infördes och Sverige fick härmed en yrkesarmé, i varje fall delvis. Egentligen skulle det genomförts 1682, men Västergötland, Småland och Bohuslän gick inte med förrän 1689. Landskap som ej gick med var de som Sverige genom freden i Roskilde 1658 erövrat, alltså Skåne, Blekinge och Halland.

Genom kunglig befallning på 1800-talet kom skiftesväsendet med jordavsöndring av torp. Då förvandlades många torp till självständiga fastigheter, men flertalet kvarstod trots allt i stamhemmansägarens formella ägo.

Många torp kunde på 1930-1940-talet friköpas enligt ensittarlagen. Torpen kom att minska starkt från 1860-talet, då industrisamhället gör sitt intåg och torpen blev dåligt ekonomiskt bärkraftiga.

Ser man juridiskt kan ett torp också vara en mindre jordlägenhet, som upplåtits med nyttjanderätt till en brukare, torpare, vilken i ersättning utför dagsverken åt torpets ägare. Man skiljer på jordbrukstorp och skogsbrukstorp, som finns särskilt i Norrland. Det finns alltså jordtorpare och skogstorp. Man kan utan tvekan säga att under 1800-talet lämnade torpens innehavare en väsentlig del av arbetskraften till de större lantbruken och godsens. Torparna var en ganska avgränsad grupp mellan dels arrendatorerna, som i pengar erlade avgäld för sina torp(arrenden), dels backstugesittarna, som endast hade en liten stuga med en oansenlig jordbit eller tomt omkring. Backstugesittaren fick leva av tillfälliga arbeten och hade det många gånger inte för lätt. Man kan säga att torparens sociala ställning således var avsevärt bättre än backstugesittarens.

Under slutet av 1800-talet och början av detta sekel har torparinstitutionen undergått en snabb förvandling. Dagsverksskyldigheten har på många platser övergått till kontantarrande, fast benämningen kanske finns kvar. Torparkommissionen som tillsattes av riksdagen 1911 konstaterade i sin utredning att det fanns 53000 torp i landet då, men att endast en tredjedel hade kvar sin ursprungliga karaktär av torp och att 57 % hade förvandlats till vanliga arrendebbruk. På de större torpbruken hade torparna blivit självförsörjande arrendebbrukare och på de mindre vanliga daglönare med frihet att skaffa sig arbetsanställning var som helst. För de kvarvarande egentliga torpbruken hade dagsverksskyldigheten reglerats genom den moderna arrendelagstiftningen.

Efterfrågan på arbetskraft till industrien och emigrationen under senare delen av 1800-talet ledde till en kraftig avtappning av torparna. Det gick så långt att man började hysa farhågor för att det skulle bli brist på arbetskraft till jordbruket. Den ovan nämnda kommissionen förde ett resonemang om torparinstitutionens återupprättande. Det kan kanske idag anses nästan löjligt med detta resonemang. Torparklassens reducering har fortsatt. År 1860 hade vi en toppunkt med cirka 100 000 torpare i landet och år 1910 53 000, 10 år senare 35 000 och år 1930 17 700, Enligt 1943 års arrendelagstiftning är det inte längre tillåtet att utlämna brukningsrätt av jord mot ersättning i form av dagsverken och därmed har torpinstitutionen upphört att existera. Och gott är väl det. Den hade sina skröpligheter och den besuttna kunde göra hur han ville med sina torpare.

När vi idag går på torpvandring i våra bygder och tittar efter torp har vi inte mycket aning om hur dessa människor upplevde sitt liv i armod och försakelse, fyllt av arbete och bekymmer.

Stig Flyckt

En snickargesäll ifrån Tämta
förstod ej när folk ville skämta.
Han sändes till en affär
och han sa: Jag är här
för att byggmästarns synvinkel hämta.

Gamle Nicklas från torpet i Vänga
med dynamit sin katt ville spränga.
Katten stack som en rök
in i torpstugans kök.
Nu bor Nicklas i sin lagårdslänga.

(Ur lek med limerick av Carl Th. Berg. Återfinnes i dennes bok På begäran.)

Sparbanken

PÅTORPS GÅRD I FRISTAD

I den dal där Munkån flyter från Ärtingen till Öresjö, ligger den gamla och anrika gården Påtorp. Traditionen säger, att det en gång funnits ett kloster här, och fortfarande finns benämningen "Klostret" på den nuvarande mangårdsbyggnaden med hög stenfot. De källarvalv som finns kvar i denna byggnad, kan nog ge underlag för fantasier, men inget finns skriftligt belagt som bestyrker traditionen.

Herman Bjurstens roman "Gyltas grotta", som kom ut 1853 blåste nytt liv i sägnerna genom skildringen av klosterlivet på Påtorp och berättelsen om Peder Gyltas äventyrliga liv. Peder Gylta skulle ju enligt sägnen ha byggt klostret för att sona ett mord på en munk framför altaret i Längjums kyrka. Denna kyrka är nu försvunnen sedan flera hundra år tillbaka.

Historiskt riktigt är att släkten Gylta under medeltiden ägde Påtorp. Den först kände ägaren var Gunnar á vapn omkring 1400. Han var gift med Märta Brahe från Danmark. Deras söner och efterkommande var högt uppsatta män, riksråd och lagmän i Västergötland och gifta med kvinnor av högtstående ätter. En av ägarna var Bengt Bengtsson till Påtorp och Hedensö, född 1514 och död 1574. Hans liv blev mer dramatiskt än de flestas och innebar en balansgång mellan riddarvärdigheten och galgen. Som ung var han hovjunkare hos Gustav Vasa. Han måste "gå på skogen" efter begånget dråp 1546 men blev snart tagen till nåder och upphöjd till lagman i Västergötland. Vid flera tillfällen var han utsänd som underhandlare till Danmark, Lübeck och Ryssland och deltog bl.a. i den beskickning, som slöt freden i Moskva 1557. Under Erik XIV:s regering blev han riddare, riksråd och kammarråd. År 1567 blev han dömd till döden för försumlighet men benådades, och han blev sedan lagman över Västmanland och Dalarna.

I Påtorps ägarlängd, där man alltså kan följa Påtorps öden tillbaka till 1400-talet, efterföljes ätten Gylta av släkten Soop fram till 1679.

På Fristads kyrkogård finns två stycken slitna grifthällar. På den ena är Åke Åkesson Soop avbildad i hjälm, harnesk och svärd tillsammans med sin hustru Ingiardh Gylta i lång kåpa. Släkten Soop kom alltså att bli ägare av Påtorp genom giftermål. Den andra grifthällen på Fristads kyrkogård är lagd över stoftet av Anders Olofsson Oxehufwud, herre till Uddetorp i Borgstena, en annan betydande gård i trakten.

Släkten Soop följes av olika ägare till Påtorp och släktnamnen växlar tätt. I början på 1700-talet ägs Påtorp av justitiekansler Thomas Fehman, också ägare till Gräfsnäs. Hans styvson Johan Gripenstedt får som fideikomiss Gräfsnäs, Påtorp och Röhl.

I början på 1800-talet ägs Påtorp av släkten von Utfall. Claes Peter von Utfall var major vid Älvsborgs regemente.

I Post- och inrikes tidningar den 8 januari 1827 utbjuds Påtorp med underlydande hemman till försäljning. Det är en lång uppräkningslista som bl.a. i Fristad omfattar Asklanda Östergård och Västergård, Torbjörntorp, Nabben, Sik och Arta. Vidare finns det gårdar tillhörande Påtorp i socknarna Bredared, Sandhult, Tämta, Vänga, Ving, Tärby, Brämhult och Bollebygd. Som exempel på gårdar, som tillhört Påtorp kan nämnas Gravryd och Hjälmyrd i Bredared, Bäckaböl i Sandhult, Ön i Tärby och Flässjum i Bollebygd. Även Ljunga kvarn och "Krökeslunds Mjölqvarn och såg i Gingrid" tillhörde Påtorp. Vid auktionen såldes även värdefull lösegendom, bl.a. "en mängd Ostindiskt Porcellain, hwaribland flere owanligt wackra Servicer". Vidare säljes "diverse Ostindiska andra persedlar, som ej så noga kunna uppräknas, hwaribland dock nämnes nytt Damast och blommigt ostindiskt Sidentyg".

Handeln med Kina hade varit livlig under 1700-talet i Europa, och flera av Påtorps ägare hade haft förbindelser med storköpmännen i Göteborg.

Om inget antagbart bud gavs, skulle egendomen styckas, så att utgårdarna såldes var för sig.

Att Påtorp var en betydande egendom nämner också Klas Olofsson i "Folkliv och folkminnen i Vedens härad". Påtorp hade på 1790-talet omkring 40 större eller mindre gårdar, ett tiotal oskattlagda torp samt kvarnar och sågverk. På 1850-talet kunde det finnas 40-50 dagsverkare i arbete på huvudgården.

Under 1800-talet och 1900-talet ägdes Påtorp av släkterna von Kock och Odqvist och 1950 kom de nuvarande ägarna Arne och Åke Rydfalk till Påtorp. Gården har på senare år fått lämna mark till byggnadsändamål, bl.a. för uppförande av hemmet för utvecklingsstörda, Hedagården.

Påtorp

Foto 1902

Om man går vidare i sägnerna omkring Påtorp berättas också om att det funnits en "Trojaborg" på Påtorps ägor strax söder om Ljunga kvarn. Labyrinten förstördes troligen vid plöjning. Om dessa labyrinter finns en artikel i "Från Borås och de sju häraderna 1978/1979". Sägner berättar att labyrinten skulle illustrera en främmande stad som några utvandrare drängar besökt. Andra säger, att riddare på Påtorp där övat sina ridhästar.

Påtorp av i dag ger en fin syntes av gammalt och nytt. Ett litet museum med gamla husgeråd har ställts i ordning i det gamla köket i "Klostret". I dag omfattar Påtorp 31 har åker, 6 har betesmark och 190 har skog.

Ann-Britt Boman

En välkänd Fristadsprofil

Bilden ovan är välkänd för alla som bott i Fristad. Skomakare Ernst Karlsson har lagat skor i nästan 75 år, men nu har han slutat med sitt hantverk. Han var bara 11 år när han började, och det är åtskilliga tusen par skor som han lagat under årens lopp.

Rolf Sömmare AB

Specialiteer:
Collegetröjor
Mysdressar
Badkappor
Morgonrockar

BORÅS

Tel. 033/10 15 10

Fråga efter våra
produkter där Du
handlar kläder!

ELFSBORGS LÄNS FOLKHÖGSKOLA 100 ÅR

Den 10 november 1979 var det exakt hundra år sedan Henrik Spaak startade undervisningen vid Elfsborgs läns folkhögskola. Det skedde i Liared utanför Ulricehamn och efter anhalter i Fänneslunda, Vänersborg och Herrljunga intog skolan år 1923 regementets gamla byggnader på Fristads hed. Sedan några år tillbaka är det officiella namnet Fristads folkhögskola.

Lagom till jubileét utkom en liten festskrift som i ord och bild berättar om sekeljubilarerna. Rektorer, lärare och elever - både f.d. och nuvarande - medverkar och ger intressanta tidsmiljöbilder både från Herrljungatidens och Fristadstidens skilda decennier.

1960-talet innebar ett minskat elevintresse för folkhögskolorna, men nu har strömmen vänt. Landstinget har satsat stort på skolan i Fristad, som under de senaste åren fått byggnadsbestånd och inventarier förnyade. Undervisningsformerna har också förnyats och inslaget av kortkurser har ökat. Boken har redigerats av rektor Elna Hessel, som avslutningsvis hoppas, att Fristads folkhögskola även framdeles kommer att vara en skola där vuxna har någonting att lära och där alla har någonting att lära ut.

Boken omfattar 95 s. och kan köpas hos Elevförbundet på skolan. Den kan även rekvireras genom att 20 kr insättes på förbundets postgirokonto 39 81 83 - 4.

SEG

I anslutning till Folkhögskolans hundraårsjubileum kan Fristadsbygden här visa ett foto på lärare och elever 1881-82. Skolan fanns då i Liared. Direktör Spaak, skolans föreståndare är mannen med det präktiga helskägget och den ljusare kostymen. Bland eleverna kan vi urskilja den sedermera framgångsrike hembygdsforskaren Klas Olofsson i Fristad som nummer två från höger i näst översta raden.

Foto B.M. 37504

FRISTADS GLASMÄSTERI AB

Ove Andersson

Svängvägen 7 FRISTAD
Tel 615 70 (ank. bostad)

Bilglasning Inramning Blyinfattning
och i övrigt fullständig glasmästeriservice

DET ÄR VI SOM BYGGER

bl.a. tillbyggnad av
Mörlandaskolan i Annelund
och Gäsene Mejeri i Ljung.
16 st. Egnahem i Fristad m.m.

VÅR SUCCÉ FORTSÄTTER POPULÄRA MOTEL LAGE MED "GILLE-FESTSAL"

Charmig miljö för bröllop, firmafester, högtidsdagar etc. Vi tar bjudningar upp till 100 pers. Passande lokal även för konferenser med kompl. utrustning. För övernattnig finns i samma hus, Motel Lage, plats för 70 bäddar, i varje rum dusch och TV.

Kontakta källarmästare Bengt Larsson för beställningar och ev. ytterligare information och priser.

MOTEL **LAGE**
BORÅS BRÄMHULT RESTAURANG TEL. 033/487 20